

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE GİRİŞ

TARİH, TEORİ, KAVRAM VE KONULAR

EDİTÖRLER
ŞABAN KARDAŞ
ALİ BALCI

İÇİNDEKİLER

1 • Tarih

- Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı
(İlk Çağlardan 20. Yüzyıla) Erol Kurubaş 11
- Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset (1914-1990 Arası Dönem)
Çağını Erhan-Özge Özkoç 25
- Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti Emre Erşen 41
- Uluslararası Sistemde Türkiye Mustafa Serdar Palabıyık 56

2 • Teori

- Disiplinin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları Erdem Özlük 74
- Realizm Ali Balcı - Tuncay Kardaş 85
- Liberalizm Tark Oğuzlu 97
- İnşacılık Birgül Demirtaş 110
- İngiliz Okulu F. Aslı Ergül Jorgensen 122
- Marksist Teoriler Mustafa Küçük 137
- Eleştirel Teori Faruk Yalvaç 149
- Post-Yapısalcılık Hakan Övünç Ongur 161
- Feminizm M. Sinan Birdal 169
- Post-Kolonyalizm Ali Balcı 180
- Normatif Teori Nezir Akyeşilmen 189
- Batı-Merkezli Olmayan Uluslararası İlişkiler Kuramı
ve İslam Turan Kayaoğlu 198

3 • Kavram

- Devlet Faruk Yalvaç 210
- Güç Burak Kadercan 217
- Güvenlik Tuncay Kardaş 226
- Jeopolitik Murat Yeşiltaş 235
- Dış Politika Analizi Cengiz Erşen 246
- Diplomasi Selçuk Çolakoğlu 254
- Kimlik Bahar Rumelili 260

- İttifaklar Hasan B. Yalçın 266
- Savaş Haldun Yalçınkaya 272
- İşbirliği Bezen Balamir Coşkun 279
- Uluslararası Sistem Davut Ateş 285
- Uluslararası Hukuk Mehmet Emin Çağırın 293
- Uluslararası Örgütler Cenap Çakmak 299
- Uluslararası Politik Ekonomi Ziya Öniş - Mustafa Kutlay 307
- Uluslararası Müdahale Pınar Gözen Ercan 316
- Demokrasi Kıvanç Ulusoy 322
- İnsan Hakları Çiğdem Aydın Koyuncu 329
- Küreselleşme E. Fuat Keyman 336
- Aktör Murat Gül 346
- Oyun Kuramı Özgür Özdamar 352
- Analiz Düzeyi Problemi Bahadır Pehlivan Türk 359

4 • Konu

- Birleşmiş Milletler Erdem Denk 366
- Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanma Ferhat Pirinççi 375
- Az gelişmişlik ve Kalkınma Erdem Özlük 384
- Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişikliği Vakur Sümer 393
- Nüfus Hareketleri ve Göç Başak Kale 402
- Enerji Mert Bilgin 410
- Milliyetçilik ve Etnik Çatışmalar Şener Aktürk 419
- Avrupa Birliği Kemal İnat - Filiz Cicioğlu 427
- Çin'in Yükselişi Ceren Ergenç 437
- Dünya Siyasetinde Afrika Mehmet Özkan 447
- Arap Baharı Burhanettin Duran - Nurullah Ardıç 456
- Başarısız Devletler Burak Bilgehan Özpek 468
- 11 Eylül Terör Eylemleri ve Küresel Düzen Engin İ. Erdem 472
- Toplumsal Hareketler Y. Doğan Çetinkaya 479
- Siber Savaşlar Yıldırım Turan 487

Giriş	447
Afrika'ya Farklı Bakışlar	447
Dünya ve Afrika	451
Afrika Ne Kadar Aktör?	452
Türkiye ve Afrika	453
Sonuç	454
Sorular	455
Ek Okuma Önerileri	455
Kaynakça	455

Giriş

Afrika dünya siyasetinde 21. Yüzyılın en çok tartışılan, ilgi duyulan ve konuşulan kıtalarından birisidir. 54 ülkesi ve yaklaşık bir milyardan fazla nüfusuyla dünyanın ikinci en büyük ve en çok nüfusa sahip kıtası konumundadır. Birçok devletin çok farklı etnik ve kültürel yapıyı içermesi, birçoğunun çok dilli olması ve hepsinin farklı sömürge geçmişlerine sahip olması hem kıtayı anlamayı zorlaştırmakta hem de çoğu zaman genelleyici bakış açılarının önünü açmaktadır. Bunun temel sebebi, birçok ülkenin aslında 'Afrika' adı verilen kıtasal toprak parçası dışında çok fazla ortak bir noktasının olmamasıdır. Bostwana ile Libya'nın nasıl bir ortak noktasının olduğu ya da olabileceği konusunu dikkate almayan birçok araştırmacı ve akademisyen kıtaya toptancı ve tepeden bir bakış açısıyla yaklaşmakta ve bu yaklaşım genel Afrika algısının dışında derinlemesine bir bilgi birikimini engellemektedir. Bu sebepten dolayı Afrika'nın dünya siyasetindeki yerini anlamak için detayları ve farklılıkları dikkate alan bir analize ihtiyaç vardır.

Özellikle Türkiye gibi kıtaya yeni açılan ve sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda kıtayı anlamaya çalış-

ılan ülkelerde bu ihtiyaç ayrıca bir zorunluluk arz etmektedir. Aslında, sadece Türkiye için değil, kıtaya yeni açılan Hindistan, Çin, Brezilya, Güney Kore ve hatta Rusya için de benzeri bir durum geçerlidir. Bu bölüm bu ön kabul ve çekinceleri dikkate alarak, Afrika'nın 21. Yüzyılda dünyadaki yerini anlamaya yönelik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Afrika'ya Farklı Bakışlar

Afrika'ya genel anlamda üç açıdan bakılabilir. Bunlar kısaca (i) bölgesel yaklaşım; (ii) tarihsel açıdan *sömürgecilik* ve onun mirasının günümüze kadar gelen etkilerini dikkate alan yaklaşım ve son olarak (iii) dini ve sosyal yapının değerler ve kimlik oluşumuna etkisi ve sonuçları üzerinden kıtayı okumak olarak ifade edilebilir.

Afrika'da Bölgeselleşme ve Bölgesel Yaklaşım

Bölgesel yaklaşım en temel olarak kıtaya toptancı ve üstten bir bakış açısının önüne geçmek ve daha mikro ölçeklerde kıtaya bakmak için ciddi bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede kıta beş temel kategoriye veya bölgeye bölünebilir. Bunlar en kaba tabirle

kuzey, güney, doğu, batı ve orta Afrika diye adlandırılrsa da, bu bölgesel yaklaşımda çeşitli kriterler dikkate alınmalıdır. Kuzey bölgesi daha çok **Arap Afrika'sını** ifade eder ve kendi içerisinde bir bütünlüğe sahiptir. Bu durum hem dil hem de kültürel öğeler açısından böyledir. **Doğu Afrika** daha çok Etiyopya ve Kenya'nın etkin olduğu ve Sudan-Somali hattının bunu dengelediği bir bölgedir. **Batı Afrika** bölgesi daha çok etkin Fransız sömürgeciliğinin kendisini gösterdiği bir yer olup, birçok küçük devletten oluşmaktadır. **Orta Afrika** daha çok Kongo'da yıllardır yaşanan sorun ve onun yansımaları çerçevesinde oluşan **siyasal-ekonomik yapı** tarafından tanımlanan bir bölgedir. **Güney Afrika** bölgesi ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yakın etki alanını ifade eder ve birkaç ülke dışında İngilizce konuşulan ülkelerden oluşur.

Bu bölgesel yaklaşımın bir nevi yansıması olarak yukarıda bahsedilen her bölgede çeşitli **entegrasyon** hareketleri vardır. Kuzey Afrika'da **Arap-Mağrip Birliği**, Doğu Afrika'da Hükümetler arası Kalkınma Otoritesi (IGAD), Batı Afrika'da Batı Afrika için Ekonomik İşbirliği Örgütü (**ECOWAS**), Orta Afrika'da Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEMAC), Güney Afrika bölgesinde ise Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (**SADC**) bulunmaktadır. Bu bölgesel entegrasyon hareketlerinin ana önceliği daha çok ekonomik ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgedeki sorunlara yönelik olarak bir içsel mekanizma oluşturulmasıdır. Bazı bölgeler ekonomik entegrasyon anlamında diğerlerine göre çeşitli aşamalar kat etmişlerdir. Örneğin ECOWAS bölgesinde sekiz ülke tek para birimi kullanmaktadır. Batı Afrika Ekonomik ve Para Birliği (UEMOA) adında ayrı bir örgüt bu ekonomik entegrasyonu hem takip etmekte hem de yönetmektedir. Benzer bir şekilde ekonomik entegrasyon Güney Afrika bölgesinde mevcuttur. Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) adı altında bir araya gelen Güney Afrika Cumhuriyeti, Botswana, Lesotho, Svaziland ve Namibya kendi aralarında **gümrük birliği** üzerinden ekonomik entegrasyonu derinleştirmektedirler.

Bölgesel yaklaşım kıtadaki gelişmeleri anlamamız için de gereklidir, çünkü hemen hemen her bölgeden bir ya da birkaç devlet hem bölgenin en kilit ülkesi konumundadır hem de kıta siyasetinde etkili rol oynamaktadır. Güney Afrika bölgesinde Güney Afrika Cumhuriyeti, Orta Afrika'da Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Batı Afrika'da Etiyopya

ve Kenya, Doğu Afrika'da Nijerya ve Senegal bu ülkeler arasında sayılabilir. Kuzey Afrika bölgesinde ise Mısır ve Cezayir en kilit ülkelerdendir.

Dini Değerler Açısından Afrika

Afrika'yı analiz ederken bize yardımcı olacak ikinci bir yaklaşım türü ise dini değerlerin siyasetle ilişkisine bakmaktır. Afrika'da genel olarak din, kültürden sanata, gündelik sosyal yaşamdan kişiler arası ilişkilere kadar birçok alanda kendini gösteren çok boyutlu bir fenomendir. Çok genel olarak bakıldığında zaman Afrika'da **Hristiyanlık**, **İslam** ve çeşitli **Afrika geleneksel dinleri** en çok takip edilen inançlar arasındadır. Fakat geleneksel Hristiyanlık yer yer yerel Afrikalı dinlerle birbirini etkileyerek yeni dini algı ve inançlar da oluşturmuştur. Bu çok renkli ve farklı dini inanışların kıtanın siyasal olaylarına etki etmesi de doğaldır. Bu bağlamda dikkat edilecek önemli bir husus kıtadaki **dini hareketlerin** Batı'daki algı ve olguların ötesinde değerlendirilmesi gerektiğidir. Afrika'da Müslüman ya da Hristiyan olmak çok önemli bir kimlik belirleyicisi olmakla beraber, Afrika kimliği her zaman dominant, etkin ve şekillendiricidir. Dolayısıyla Afrika'daki radikal grupların ana çıkış noktası din üzerinden değil, yerel siyaset üzerinden okunmalıdır. Medyada sıklıkla duyduğumuz Somali'deki **Al-Sabaab** ve Nijerya'nın kuzeyindeki **Boko Haram**'ın ana çıkış noktası yerel siyasi koşullardır. Batı medyası üzerinden gelen dini merkezli okumalar ve **El-Kaide** ile ilişkilendirmeler yer yer anlamlı olsa bile, sorunun özüne işaret etmekten uzaktır. Bu durum aynı şekilde radikal Hristiyan gruplar için de geçerlidir.

Sömürgecilik Geçmişi Açısından Afrika

Afrika'yı analiz ederken takip edilecek bir üçüncü yaklaşım ise sömürgecilik geçmişi ve bu geçmişin bıraktığı mirası dikkate almaktır. Bilindiği gibi 19. Yüzyıl'ın sonlarında 1884-85 yılında yapılan **Berlin Konferansı**'nda Afrika büyük güçler tarafından paylaşılmış ve kıtanın her türlü yeraltı zenginliği sömürgeci devletlere taşınmıştır. 1905 yılı itibarıyla hemen hemen bütün Afrika, toprakları üzerindeki egemenliğini kaybetmiş ve bu toprakların büyük çoğunluğu başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Almanya, İspanya, İtalya, Belçika ve Portekiz tarafından kontrol edilmiş ve sömürgeleştirilmiştir. **İkinci**

D10, 1: Afrika Hakkında Genel Bilgiler

Ülke	Sömürgeci Ülkeler	Bağımsızlık Tarihi	Nüfusu	% Hıristiyan	% Müslüman	% Kültürel Dinler	% Bağımsız
Angola	Portekiz	11 Kasım 1975	19,080,000	90.5	0.2	4.2	5.1
Benin	Fransa	1 Ağustos 1960	8,850,000	53.0	23.8	18.1	5.0
Botsvana	İngiltere	30 Eylül 1966	2,010,000	72.1	0.4	6.0	20.6
Burkina Faso	Fransa	5 Ağustos 1960	16,470,000	22.5	61.6	15.4	0.4
Burundi	Almanya, Belçika	1 Temmuz 1962	8,380,000	91.5	2.8	5.7	< 0.1
Cezayir	Fransa	3 Temmuz 1962	35,470,000	0.2	97.9	< 0.1	1.8
Cibuti	Fransa	27 Haziran 1977	890,000	2.3	96.9	0.3	0.2
Çad	Fransa	11 Ağustos 1960	11,230,000	40.6	55.3	1.4	2.5
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	Belçika	30 Haziran 1960	65,970,000	95.8	1.5	0.7	1.8
Ekvator Ginesi	İspanya	12 Ekim 1968	700,000	88.7	4.0	1.7	5.0
Eritre	İtalya, İngiltere, Etiyopya	24 Mayıs 1993	5,250,000	62.9	36.6	0.4	0.1
Etiyopya	İtalya, İngiltere	19 Aralık 1944	82,950,000	62.8	34.6	2.6	< 0.1
Fas	Fransa, İspanya	7 Nisan 1956	31,950,000	< 0.1	99.9	< 0.1	< 0.1
Fildişi Sahilleri	Fransa	7 Ağustos 1960	19,740,000	44.1	37.5	10.2	8.0
Gabon	Fransa	17 Ağustos 1960	1,510,000	76.5	11.2	6.0	5.6
Gambiya	İngiltere	18 Şubat 1965	1,730,000	4.5	95.1	0.1	< 0.1
Gana	İngiltere, Almanya	6 Mart 1957	24,390,000	74.9	15.8	4.9	4.2
Gine	Fransa	2 Ekim 1958	9,980,000	10.9	84.4	2.7	1.8
Gine Bissau	Portekiz	24 Eylül 1973	1,520,000	19.7	45.1	30.9	4.3
Güney Afrika Cumhuriyeti	İngiltere	1910/1931/1961	50,130,000	81.2	1.7	0.4	14.9
Güney Sudan	İngiltere, Sudan	9 Temmuz 2011	9,950,000	60.5	6.2	32.9	0.5
Kamerun	Almanya, Fransa, İngiltere	1 Ocak 1960	19,600,000	70.3	18.3	3.3	5.3
Kenya	İngiltere	12 Eylül 1963	40,510,000	84.8	9.7	1.7	2.5
Komorlar	Fransa, Madagaskar	6 Temmuz 1975	730,000	0.5	98.3	1.0	0.1
Kongo Cumhuriyeti	Fransa	15 Ağustos 1960	4,040,000	85.9	1.2	2.8	9.0
Lesotho	İngiltere	4 Ekim 1966	2,170,000	96.8	< 0.1	0.1	3.1
Liberya	ABD (Amerika Sömürgecilik Topluluğu)	26 Temmuz 1847	3,990,000	85.9	12.0	0.5	1.4
Libya	İtalya, İngiltere, Fransa	24 Aralık 1951	6,360,000	2.7	96.6	< 0.1	0.2
Madagaskar	Fransa	26 Haziran 1960	20,710,000	85.3	3.0	4.5	6.9

D10, 1: Afrika Hakkında Genel Bilgiler (devam)

Ülke	Sömürgeci Ülkeler	Bağımsızlık Tarihi	Nüfusu	% Hıristiyan	% Müslüman	% Kültürel Dinler	% Bağımsız
Malavi	İngiltere	6 Temmuz 1964	14,900,000	82.7	13.0	1.7	2.5
Mali	Fransa	20 Haziran 1960	15,370,000	3.2	92.4	1.6	2.7
Mauritius	İngiltere	12 Mart 1968	1,300,000	25.3	16.7	Budizm 56.4	0.6
Mısır	İngiltere	1922/1936/1952	81,120,000	5.1	94.9	< 0.1	< 0.1
Moritanya	Fransa	28 Kasım 1960	3,460,000	0.3	99.1	0.5	0.1
Mozambik	Portekiz	25 Haziran 1975	23,390,000	56.7	18.0	7.4	17.9
Namibya	Almanya, Güney Afrika	27 Ekim 1966 (de jure)/21 Mart 1990 (de facto)	2,280,000	97.5	0.3	0.2	1.9
Nijer	Fransa	3 Ağustos 1960	15,510,000	0.8	98.4	< 0.1	0.7
Nijerya	İngiltere	1 Ekim 1960	158,420,000	49.3	48.8	1.4	0.4
Orta Afrika Cumhuriyet	Fransa	13 Ağustos 1960	4,400,000	89.5	8.5	1.0	1.0
Ruanda	Almanya, Belçika	1 Temmuz 1962	10,620,000	93.4	1.8	1.0	3.6
Sao Tome ve Principe	Portekiz	12 Temmuz 1975	170,000	82.2	< 0.1	2.9	12.6
Senegal	Fransa	20 Haziran 1960	12,430,000	3.6	96.4	< 0.1	< 0.1
Sejšeller	İngiltere	29 Haziran 1976	90,000	94.0	1.1	< 0.1	2.1
Sierra Leone	İngiltere	27 Nisan 1961	5,870,000	20.9	78.0	0.8	0.1
Somali	İngiltere, İtalya	26 Haziran 1960/1 Temmuz 1960	9,330,000	< 0.1	99.8	< 0.1	< 0.1
Sudan	İngiltere, Mısır	1 Ocak 1956	33,600,000	5.4	90.7	2.8	1.0
Svaziland	İngiltere	6 Eylül 1968	1,190,000	88.1	0.2	1.0	10.1
Tanzanya	Almanya, İngiltere	9 Aralık 1961/10 Aralık 1963	44,840,000	61.4	35.2	1.8	1.4
Togo	Almanya, Fransa	27 Nisan 1960	6,030,000	43.7	14.0	35.6	6.2
Tunus	Fransa	20 Mart 1956	10,480,000	0.2	99.5	< 0.1	0.2
Uganda	İngiltere	9 Ekim 1962	33,420,000	86.7	11.5	0.9	0.5
Yeşil Burun Adaları	Portekiz	5 Temmuz 1975	500,000	89.1	0.1	1.5	9.1
Zambiya	İngiltere	24 Kasım 1964	13,090,000	97.6	0.5	0.3	0.5
Zimbabve	İngiltere	18 Nisan 1980	12,570,000	87.0	0.9	3.8	7.9

Kaynak: Ülkelerin dini inanış yüzdeleri Pew Research Forum, The Global Religious Landscape, Aralık 2012, s.45-50'den uyarlanmıştır.

Dünya Savaşı sonrası başlayan **dekolonizasyon** süreciyle beraber sömürgeciliğin resmi olarak kıtadaki varlığına son verilse de bunun etkileri hala kıtada varlığını korumaktadır.

Sömürgecilik mirasının zihin dünyasını nasıl şekillendirdiğinin en temel göstergesi, ülkelerin dış siyasetlerindeki eğilimleri ve olayları okuyuş tarzıdır. Bu durum farklı sömürgecilerin benimsediği

tarzların ürettiği bir durumdur. Örneğin *İngiliz sömürgeciliği* dolaylı bir yönetim tarzını tercih etmiş ve yerel aktörlere az da olsa bir alan bırakmıştır. *Fransız sömürgeciliği* ise tamamıyla *asimilasyon* politikasını öncelemiş ve yerel aktörlere neredeyse alan bırakmamıştır. *Portekiz sömürgeciliği* ise daha çok kültürel anlamda kendisini etkin güç olarak belli etmiş ve siyasal-ekonomik anlamda diğerleri kadar dönüştürücü olamamıştır. Bu üç temel sömürgeci geçmiş Afrika'da farklı siyasal ve zihinsel etkiler yaratmıştır. Dolayısıyla bir ülkenin hangi sömürge geçmişine sahip olduğu o ülkede bugün geçerli olan siyasi yapıları anlamak için önemlidir. Bu sebeple Afrika kıtasına yaklaşırken bu etkeni de ciddi şekilde dikkate almak gerekir.

Dünya ve Afrika

19. Yüzyıl'ın sonunda başlayan sömürgecilik süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasında Afrika'da yerini bağımsız devletlere bırakmıştır. Fakat *Soğuk Savaş* boyunca yaşanan sömürge devletlerinden kurtulma ve bağımsızlığı kazanma mücadelesi, yani dekolonizasyon süreci, kıtadaki yabancı güçlerin etkisini azaltmamış ve aksine Soğuk Savaş şartlarının getirdiği kutuplaşma dolayısıyla kıtadaki ülkelerin Sovyetler Birliği önderliğindeki *Doğu Bloğu*'na kaymaması için *Batı* dünyası özel çaba harcamıştır. Bu da kıtada farklı blokların desteklediği güçler arasında vesayet savaşlarına yol açmış ve bu durum da kıtadaki siyasi istikrarsızlığı derinleştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya siyasetinde meydana gelen geniş ölçekli değişim Afrika'ya da hem siyaset hem de sosyo-ekonomik dinamikler açısından etkilemiştir. Bu bağlamda kıtada üç temel faktörün değiştiğini ve bunların hepsinin Afrika'nın dünya siyasetindeki yerine dair önemli etkileri olduğunu vurgulamak gerekir. Bunlardan ilki, artık kıtanın *diktatör*lerle yönetildiği imajının değişmeye başlamasıdır. 1989 yılında otokrat rejimlerle yönetilen ülke sayısı 36 olan kıtada, bu sayı 2004 itibarıyla sadece 5'e düşmüştür. Ayrıca kıtada yaşanan çatışma ve askeri darbeler de önceki döneme göre son derece azalmış ve sıcak çatışmanın yaşandığı ülkeler artık istisna olarak değerlendirilmektedir. Somali, Mali ve diğer ülkelerde sorunlar olsa da, bu artık hem kontrol edilebilir düzeyde kalmakta hem de kıtada domino etkisi yaratmaktan uzaktır.

Afrika'daki ikinci temel dönüşüm kıtadaki *demografik* trendlerle alakalıdır. Kıta nüfusu o kadar hızlı büyümektedir ki 2035 itibarıyla çalışma gücü açısından Çin'i geride bırakması beklenilmekte ve 2050 itibarıyla de en çok işgücüne sahip kıta olması öngörülmektedir. Öte yandan, Afrika dünyada en genç nüfusa sahip kıtadır. Afrika kıtasının yaklaşık %70'i 25 yaşın altındadır. Afrika'da ortalama yaş ortalaması 18 olup bu durum örneğin Almanya'da 44'tür. Diğer kıtalara bakıldığında ise yaş ortalaması Latin Amerika ve Karayipler'de 28, Asya'da 29, Kuzey Amerika'da 37, Avrupa'da ise 40 civarındadır (Okonjo-Iweala, 2013).

Kıtada yaşanan üçüncü dönüşüm ise hızlı yaşanan *şehirleşme*dir. Dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırılınca yaşanan bu çok hızlı şehirleşme birçok fırsatla beraber birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Sanayileşme açısından fırsatlar sağlansa da, hızlı şehirleşme konut yetersizliğinden güvenlik, eğitim ve altyapıya uzanan bir dizi soruna neden olmaktadır. Dünya siyasetinde daha fazla etkin olmak isteyen Afrika için önümüzdeki dönemde kilit öneme sahip olan konu belki de eğitimidir. *UNESCO* 2008 verilerine göre kıtada yaşayan yetişkin nüfusun yaklaşık % 67'si okuma yazma bilmemektedir. Fakat yapılan tahminlere göre bu nüfusun çoğunluğu önümüzdeki 20-30 yılda ya emekli olacak ya da ölecektir (Swaniker, 2013: 132). Şu an için kıtada ilkokula kayıt oranı yaklaşık % 75 civarında olup bu oran artmaktadır. Dolayısıyla önümüzdeki süreç eğer iyi bir şekilde idare edilebilirse, Afrika hem genç nüfusuyla öne çıkacak hem de eğitim düzeyi yüksek bir işgücüyle varlığını hissettirecektir.

Afrika'da bu içsel dönüşüm yaşanırken farklı aktörler, özellikle *yükselen güçler*, kıtaya yakın ilişki içine girme konusunda adeta yarış içindedirler. Kıta, ticari potansiyeli, yeraltı kaynakları ve *uluslararası sistem* ve *uluslararası örgütler*deki oy desteği dolayısıyla dünya siyasetinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Kıtaya yönelen ilgiye bakıldığında dış aktörleri iki temel kategoride değerlendirmek mümkündür: geleneksel aktörler ve yeni aktörler. Kıtadaki geleneksel aktörler daha çok eski sömürge geçmişinden gelen bağlantılarını daha etkin hale getirmeye çalışmakta ve güvenlik ve siyasi konular dâhil ekonomik ve *dış yardım* alanlarında varlığını hissettirmektedirler. Yeni aktörler ise siyasal ve güvenlik konu-

larında hâla düşük profilli ya da ilgisiz bir siyaset izlerken, ekonomik ilişkileri geliştirme ve *insani yardım* konularında öne çıkmaktadırlar. Dolayısıyla Fransa, İngiltere, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'ni geleneksel aktörler kategorisinde değerlendirirken; Rusya, Brezilya, Çin ve Hindistan'ı yeni aktörler olarak görmek daha doğru olacaktır.

Afrika Ne Kadar Aktör?

Dünya'nın Afrika'ya olan ilgisi ciddi şekilde artarken, 'Afrika bu ilişkiyi nasıl görmekte, ne tür bir tepki vermektedir?' meselesi son yıllarda en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Afrika'ya olan ilginin artmasıyla kıta dünya siyasetine bir özne olarak mı katılmakta yoksa bir nesne mi olmaktadır sorusu bu tartışmaların başında gelmektedir. Bu konuda olay ve ülke merkezli olarak nereden bakıldığına göre çok farklı cevaplar verilse de, kıtanın ne kadar aktör olduğu konusunda bir dönemlendirme yapmak mümkündür. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında kıtaya olan ilgiyi sürdüren en önemli mesele Güney Afrika Cumhuriyeti'nde ırkçı *Apartheid* rejiminin sona ermesi ve ilk siyah devlet başkanı olarak *Nelson Mandela*'nın seçilmesi üzerinden kurulan pozitif algıydı. Fakat bu algı ve sevinç çok sürmeden 1994 yılında Ruanda'da yaşanan *soykırım* ve 1992'de Somali'ye gönderilen uluslararası barış gücünün başarısızlığı sonrası bölgeye yaklaşımlar farklı bir boyuta taşınmıştır. Kıtanın hâla çok boyutlu sorunları olduğu kanaatine ulaşan birçok uluslararası aktör, kıtaya ne derin bir şekilde müdahil olmak istemiş ne de kıtayı kendi haline terk etmiştir. İşte tam bu ortamda 'Afrika'nın sorunlarına Afrikalıların çözüm bulması' gerektiğinden hareketle bazı Afrikalı devletler önderliğinde kıtanın küresel sistemde bir aktör olması konusunda çalışmalar yapılmıştır. 1999-2008 arası Güney Afrika Cumhuriyeti Devlet Başkanı olan Thabo Mbeki ve 1999-2007 yılları arasında Nijerya Devlet Başkanının olan Olusegun Obasanjo öncülüğünde oluşturulan bu blok, kıtanın bir aktör olarak varlığını hissettirmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Afrika'nın '*Altın Diplomatik Çağı*' olarak da adlandırılan 1998-2008 yılları arasında kıtanın iki kilit ülkesi olan Güney Afrika ve Nijerya devlet başkanlarının aynı vizyonda birleşmeleri birçok gelişmenin önünü açmıştır. Bu dönemde kurumsal yapılanmadan kıtasal ekonomik kalkınma programına kadar birçok

gelişme yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde kıtadaki birçok soruna çözüm bulmak adına çeşitli *barış gücü* misyonları oluşturulmuş ve orada barışın sağlanması ve uygulanması için bu tür çabalar kıtanın önderliğinde ve liderliğinde sarf edilmiştir.

Bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden bir tanesi 2002 yılında artık varlık sebebini bir nevi kaybetmiş olan *Afrika Birliği Örgütü*'nün (*Organization of African Unity*) kendisini yeni şartlara göre yeniden uyarlamasıdır. Tamamıyla Avrupa Birliği modeli üzerinden yeniden oluşturulan yeni *Afrika Birliği* (*African Union*), bir komisyon, konsey ve parlamentoyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırma sonrasında Afrika Birliği birçok konuda kıtadaki ana karar merkezlerinden birisi haline gelmiş ve kıtasal çözüm bulmanın tartışıldığı bir aktör konumuna gelmiştir. Aynı şekilde bu dönemde Burundi, Kongo, Fildişi Sahilleri, Sudan ve Somali dâhil birçok sorun yaşayan Afrika ülkesine yönelik olarak barış görüşmeleri başlatılmış ve gerektiğinde barış gücü oluşturularak bölgeye gönderilmiştir. 'Afrika'nın sorunlarına Afrikalı çözümler' şeklinde ifade edilen bu dönemin siyasi yaklaşımı, kıtayı uluslararası alanda ciddi bir aktör konumuna getirmiştir. Her ne kadar birçok sorun çözülememiş olsa da bu dönemde yapılan hamleler hem kıtanın özgüvenini arttırmış hem de kıtanın bir aktör olarak varlığını ve tanınırlığını perçinlemiştir. Bu çerçevede Afrika Birliği'nin de onayladığı kıtasal kalkınma planı olan *NEPAD* (*New Partnership for Africa's Development*) G-8 gibi forumlarda sunulmuş ve destek bulmuştur.

Mbeki ve Obajanso'nun devlet başkanlıklarından ayrılmalarıyla birlikte ise 2008 sonrasında kıta daha çok kendi içine yönelmiştir. Bunun temel olarak iki sebebi vardır. Bir tanesi kıtada toparlayıcı ve saygınlığı olan liderin olmaması, bir diğeri ise kıtaya olan yoğun ilginin yan etkisidir. Mbeki ve Obajanso'nun rolünü ne Güney Afrika Cumhuriyeti yeni Devlet Başkanı Jacob Zuma ne de Nijerya Devlet Başkanı Jonathan Goodluck oynayabilmiştir. Her ikisi de kendi ülkelerinin iç sorunlarına ağırlık vermişler ve kıtasal anlamda öncü olma konusunda biraz düşük profilli bir siyaset izlemişlerdir. Aynı yıllarda kıtaya yönelik artmaya başlayan uluslararası ilgi de kıtanın aktör olma potansiyeline zarar vermiştir. Özellikle birçok Afrika ülkesindeki yöneticilerin kıtaya olan ilgiden maksimum fayda sağlamak için kendi ülkelerinin önceliklerini kıtasal önceliklerle

rin önüne koymaları hem **ulusal çıkar** merkezli yaklaşımı derinleştirmiş hem de kıtasal olarak birlikte hareket etmenin ikincil konuma itilmesine sebep olmuştur.

Bu açıdan bakılınca bugün için Afrika, 2000'li yıllardaki gibi oyun kurucu bir 'aktör' olma iddiasından bir nebze vazgeçmiş, iç sorunlarını çözmeye yönelmiş ve uluslararası ilgiden maksimum fayda sağlamaya çalışan ülkeler topluluğundan ibarettir. Her ne kadar Afrika Birliği kıtada hâlâ en saygın kurumlardan olsa da entelektüel ve siyasal liderliğin olmadığı bir dönemde kıtasal entegrasyon hareketleri ve örgütlerin etkinliği de zamanla sorgulanabilecektir.

Türkiye ve Afrika

Son yıllarda artarak devam eden Ankara'nın Afrika'ya ilgisi özel bir durum arz etmekte ve bu durum Türkiye'yi geleneksel aktörlerle yeni aktörler arasında farklı bir kategoriye koymaktadır. Özellikle, Türkiye'nin Afrika'ya aktif ilgisi, Somali'de ve kıtada yeni bir siyasal aktör olarak hem büyük ilgi görmekte, hem de Türkiye'nin kıtadaki varlığını pekiştirmekte ve derinleştirmektedir. Önemli miktarda artan ticari gelişmelerle birlikte kalkınma ve insani yardımlar bu yeni politikanın ana eksenini oluşturmaktadır. Diğer yandan, bir ölçüde meşru bir zemin oluşturan din de bu ilginin başka bir unsurudur. Diyanet İşleri Başkanlığı, **TİKA**, **AFAD**, Yurt dışı Türkler ve Akriba Topluluklar Başkanlığı (YTB) gibi devlet kurumları dışında **IHH** gibi **sivil toplum örgütleri**, Türkiye ve Afrika ilişkilerinde aktif olarak katkıda bulunmaktadırlar (Ozkan ve Akgün, 2010). Ankara'nın Somali ve Afrika'nın diğer ülkelerindeki politikası, Türkiye'nin gelecek yıllarda sadece ekonomik bir güç olarak bölgede varlığını hissettirmek değil politik bir güç olma isteğini de göstermektedir.

Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde dikkati çeken en önemli unsurlar ticaret ve insani yardımlar olmakla beraber, aynı zamanda bu iki unsur resmi söylemlerde de en çok dile getirilen etmenlerdir. Türkiye-Afrika ilişkilerinde 2005 yılı bir dönüm noktası olmuş ve bu yıl Türkiye, Afrika Birliği'nde **gözlemci devlet** statüsünü elde etmiştir. Daha sonra, 2008 Ocak ayında Türkiye, Afrika Birliği içinde **stratejik müttefik** konumuna yükselmiştir. Mayıs 2003'de Türkiye, Afrika Gelişim Bankası'na katılmış ve ilişkilerini Doğu Afrika Hükümetler Arası

Kalkınma ve Batı Afrika Ekonomik Topluluğu'na kadar genişletmiştir. Aynı zamanda Türkiye, Afrika'da ticari ilişkilerini geliştirme girişimlerinin bir parçası olarak ve gelişen ikili ilişkileri güvence altına almak için Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nda (DEİK) ticaret komisyonu açmıştır.

Günümüzde Afrika'nın içinde bulunduğu ekonomik krize rağmen, Türkiye'nin Afrika'daki ticaret hacmi 2003'te 5,4 milyar dolara, 2008'de 16 milyar dolara ve 2012'de 17 milyar dolara ulaşmıştır. Fakat Türkiye'nin cari ticaret hacmi dünyanın diğer ülkelerinin Afrika ile gerçekleştirdiği ticaret hacmi ile kıyaslandığında hala önemli ölçüde geride kalmaktadır. Bu sebepten Türkiye 2015 yılında ticaret hacmini 50 milyar dolara yükseltmeyi amaçlamaktadır (Özkan, 2011).

Türkiye-Afrika ilişkilerinde siyasi zeminin temellerinin atılması diplomatik genişlemeye de yol açmıştır. Türkiye'nin Afrika'daki elçilik sayısı 2002'de on iki iken 2012'de bu sayı otuz dörde yükselmiştir. Afrika ülkeleri de, siyasi ilişkilerin geliştirilmesi noktasında Türkiye'nin bu çabalarına yanıt vermiş ve Uganda ile Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden sonra 2011 yılında Angola, Kenya, Cibuti, Güney Sudan ve Gana da Ankara'da yeni elçilikler açmışlardır. Şu ana kadar yirmi bir Afrika ülkesi Ankara'da faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunların yanında Benin ve Kongo Cumhuriyeti de elçilik açma çalışmalarını devam ettirmektedir. 2014 yılında on ikiden fazla Afrika ülkesinin Ankara'da elçilik açma talebinde bulunduğu belirtilirken böylelikle Türkiye'de Afrika ülkelerinin elçilik sayısı otuz beşe yükselmiş olacaktır.

Türkiye'nin varlığı bölgede bulunan diğer aktörlerle karşılaştırıldığında bazı açılardan farklılık göstermektedir. İlk olarak insani yardımlar bu farklılıklardan biri konumundadır. Türkiye bölgeye yönelik uzun vadeli kalkındırma projeleri ile Afrika'da altyapı sistemi ve eğitim programlarının geliştirilmesini içeren hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İkinci olarak, Türkiye'nin Afrika'daki varlığını meşrulaştırıcı güç olarak din önemli bir role sahipken bu batılı ve batılı olmayan diğer aktörlerin Afrika'ya girmek için sahip olmadığı bir şanstır. Çünkü din, Türklere ve onların çalışmalarına güven duyulmasını sağlayan en önemli unsurdur. Eğitim sistemi oldukça kritik bir durumda olan Afrika'da Türk okulları kendi kendine yeten gelecek nesiller

yetiştirmek için hızla çoğalmaktadır. Bu bağlamda Türk okullarının faaliyetleri, zihniyet ve yöntem bakımından 19. ve 20. Yüzyıldaki misyoner okullarıyla karşılaştırılabilir. Özellikle eğitim çalışmalarının gelecek yıllarda Afrika'nın sosyal dinamiklerinde bir değişime yol açacağı ve bu dinamikleri tekrar şekillendireceği düşünülmektedir.

Bu farklı yönleri dışında, Türkiye'nin bölgedeki uzun vadeli sosyo-politik varlığı ve istikrarı, sadece ticari ilişkilerin artırılmasına dayanmamakta, aynı zamanda Somali'de olduğu gibi Türkiye'nin kıta sorunlarına kalıcı çözümler bulma gayretine bağlanmaktadır. Eğer Türkiye Somali'ye olan ilgisini, barış ve başarı için açık bir çabaya dönüştürebilirse, Afrika'ya genellikle ekonomik kaygılarla yaklaşan Hindistan, Çin ve Brezilya'nın olduğu gruptan çıkıp kıtayı hem ekonomik hem de siyasi açıdan değerlendiren Amerika, Fransa ve İngiltere'nin olduğu gruba geçebilecektir.

Somali örneği, Türkiye-Somali ilişkilerinde sadece önemli bir dönüm noktası değil, aynı zamanda Türkiye'nin Afrika'ya açılım stratejisinin ana hatlarını yansıtmaktadır. Gelecek yıllarda Türkiye'nin başarı veya başarısızlıkları, onun Afrika'daki önceliğini tamamen etkileyip şekillendirecekken, bu durum aynı zamanda Afrika ve diğer aktörlerin Türkiye'yi nasıl göreceklarını belirleyecektir.

Sonuç

Kıtanın önümüzdeki dönemde nasıl olacağını şimdiden kestirmek zor olmakla beraber *Arap Baharı*'nın kıtaya hem pozitif hem de negatif etkileri ol-

muştur. Kıtanın 2000'lerdeki yapılanmasında temel olarak beş kilit ülkeden bahsedilmekteydi. Bunlar Güney Afrika, Nijerya, Senegal, Libya ve Etiyopya olup, bunlara yer yer Mısır da katılmıştı. Güney Afrika ve Nijerya'nın yeni dönemde kıtasal bir rol oynama konusunda eskisi kadar istekli olmadığı yukarıda vurgulanmıştı. 2011 sonrasında *Muammer Kaddafi*'nin iktidarını kaybetmesiyle beraber Libya'nın Afrika siyasetinden etkili bir aktör olmaktan çekildiğini söylemek abartı olmayacaktır. Aynı şekilde Etiyopya lideri Meles Zenawi'nin Ağustos 2012'de hayatını kaybetmesi, kıta açısından ciddi bir kayıp olarak değerlendirilmektedir. Daha önce kıtaya göreceli olarak ilgi gösteren Mısır, Arap Baharı ile birlikte yaşanan gelişmeler sonrasında kıtanın en büyük kazancıydı. Hüsnü Mübarek, Afrika Birliği Zirvesine bile ilgi göstermemiş ve en son 1995 yılındaki bir toplantıya katılmıştı. Yeni Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi dış politikasında Afrika'ya özel bir önem vermiş ve 1995'ten sonra 2012 yılındaki zirveye katılan ilk Mısır Cumhurbaşkanı olmuştu. Fakat 3 Temmuz 2013'te yaşanan askeri darbe sonrası tekrardan iç siyasete dönem Mısır'ın yeni dönemde Afrika'ya ne kadar ilgi göstereceği ciddi bir soru işareti olarak durmaktadır.

Dolayısıyla mevcut durumda kıtadaki kilit ülkeler kendi iç siyasetine yoğunlaşmışlardır ve kıtasal bir aktör olmayı öncelememektedirler. Kıtaya yoğun küresel ilginin olduğu bu dönemde kıtanın nasıl bir politika geliştireceği ya da geliştiremeyeceği hem kıtada yaşanan hızlı dönüşümün hızını, hem de kıtanın dünya siyasetindeki etki alanını tanımlayacaktır.

Sorular

1. Afrika'daki sosyal değişimin ana öğeleri nelerdir?
2. Afrika'ya ilgi gösteren küresel aktörler nasıl kategorize edilebilir?
3. Türkiye'nin Afrika politikasının ana öğeleri nelerdir?
4. Türkiye Afrika'da bir siyasal aktör müdür? Tartışınız.
5. Afrika küresel siyasette ne derece birlikte hareket edebilmektedir?
6. Afrika'yı analiz ederken ne tür öğeler önemlidir?
7. Bölgesel yaklaşım ne demektir, neden önemlidir?
8. Mbeki ve Obasanju Afrika siyasetinde neden önemlidir?
9. Arap Baharı Afrika siyasetini nasıl etkilemiştir?
10. Afrika'nın ekonomik kalkınması nasıl analiz edilebilir?

Ek Okuma Önerileri

Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri*, İstanbul: TASAM, 2006

Ali Mazrui, *The Africans: A Triple Heritage*, New York: Little Brown and Co., 1986

Chris Alden (Ed.), *Emerging Powers in Africa*, LSE IDEAS Special Report 16, 2013

Elem Eyrice Tepeciklioğlu, "Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 2012, ss. 59-94.

John Reader, *Africa: A Biography of the Continent*, New York: Alfred Knopf, 1998.

Mehmet Özkan, "Güney Afrika'nın Uluslararası Politikadaki Yeri ve Güney Afrika Dış Politikası", *Stratejik Öngörü*, 5(14), 2009, ss. 19-36.

Mehmet, Özkan "Türkiye'nin Afrika'da Artan Rolü: Pratik Cabalar ve Söylem Arayışları", *Ortadoğu Analiz*, 4(46), 2012, ss. 19-28.

Numan Hazar, *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*, Ankara: USAK Yayınları, 2011

Soner Karagül ve İbrahim Arslan, "Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9(35), 2013, ss. 21-55.

Kaynakça

Okonjo-Iweala, Ngozi (2013), "Securing Development: Challenges of Economic Inclusion", *Survival*, 55(4), ss.121-128.

Özkan, Mehmet ve Birol Akgün (2010), "Turkey's Opening to Africa", *The Journal of Modern African Studies*, 48(4), ss. 525-546.

Özkan, Mehmet (2011), "Türkiye'nin Afrika Açılımı ve Asya ile ilişkiler", *2000'li Yıllarda Türkiye'de Dış Politika*, İbrahim Kalın (Ed), İstanbul: Meydan Yayıncılık, ss. 115-139.

Swaniker, Fred (2013), "Africa's Rising Economies", *Survival*, 55(4), ss. 129-142.